

Reformation – zwischen Gewinn und Verlust Retrospektive – Revision – Redefinition

----- Zielona Góra, 13.-15.10.2017 -----

Reformacja – spór o dziedzictwo Retrospektywa – Rewizja – Redefinicja

„Wir haben keine Zeit mehr zu feierlichen Kirchenfesten, in denen wir uns vor uns selbst darstellen, wir wollen nicht mehr so Reformation feiern! Laßt dem toten Luther endlich seine Ruhe und hört das Evangelium, lest seine Bibel, hört hier das Wort Gottes selbst.“
[Dietrich Bonhoeffer]

Die Hoffnungen, mit denen sich breite Massen der Reformation anschlossen, setzten die junge Bewegung von Anfang an unter Druck, dem sie nicht immer gewachsen war. Die bereits 1525 erfolgte Korruption des Selbstbestimmungsgedankens und des Toleranzgebots der frühen Phase (vgl. die Idee der „Freiheit eines Christenmenschen“ [1520] und das Postulat „Non vi, sed verbo“ [1522]) durch Luthers schockierende Aufforderung und Legitimierung des Blutbads der „Revolution des gemeinen Mannes“ (Peter Blickle) markiert die Kehrtwende der einstigen Dissidentenbewegung zum obrigkeitlichen Status. Begleitet wurde sie von dem Sich-Arrangieren mit der weltlichen Macht und der „alten Kirche“ u. a. im Namen des Kampfes gegen den gemeinsamen Feind – Strömungen des „linken Flügels der Reformation“ (Heinold Fast), namentlich die Täufer und Schwenckfelder. Zusammen mit den nicht enden wollenden Streitigkeiten zwischen den (sich einander verdammenden) Reformatoren untergruben sie bei vielen nicht nur den Glauben an den Erneuerungscharakter der Bewegung, sondern auch das Vertrauen zu deren als „neue Papisten“ (Karlstadt) verschrienen Hauptakteuren. Dass sich in dieser Lage trotz der Spaltung in den evangelisch-lutherischen und reformierten Protestantismus die Überzeugung von der entscheidenden staats-, volks- und gesellschaftsbildenden Rolle und Weltwirkung der Reformation durchsetzen konnte, sei vor diesem Hintergrund nicht auf die

„Nie mamy już czasu na podniosłe uroczystości kościelne, podczas których [de facto] hołubimy samych siebie; nie chcemy już świętować reformacji w ten sposób! Zostawcie wreszcie martwego Lutra w spokoju i nadstawcie uszu na ewangelię; czytajcie jego Biblię, wsłuchajcie się w Słowo Boże.“ [Dietrich Bonhoeffer]

Nadzieja, z jaką szerokie masy społeczne przyłączyły się do reformacji, od samego początku wywierała na młody ruch presję, której ten nie zawsze potrafił sprostać. Rok 1525, kiedy w wyniku szokującego wezwania do użycia siły oraz legitymizacji rzezi „rewolucji prostego człowieka”, jak powstanie chłopskie nazwał Peter Blickle, nastąpiło wypaczenie idei samostanowienia oraz pierwotnego nakazu tolerancji (por. wyobrażenie „wolności chrześcijanina” [„Freiheit eines Christenmenschen“, 1520] oraz postulat „Non vi, sed verbo“ [1522]), wyznacza zwrot niegdysiejszego ruchu dysydenckiego ku działaniom mającym na celu uzyskanie dla niego statusu ośrodka władzy. Procesowi temu towarzyszyło układanie się z władzą świecką i „starym kościołem” w imię walki ze wspólnym wrogiem – nurtami tzw. „lewego skrzydła reformacji” (Heinold Fast), zwłaszcza anabaptystami oraz schwenckfeldianami. Wraz z niekończącymi się sporami między wzajemnie się potępiającymi reformatorami podkopały one w wielu nie tylko wiarę w odnowicielski charakter ruchu, ale również zaufanie do jego – okrzyczanych „nowymi papistami” (Karlstadt) – protagonistów. To też przyczyniło się do faktu, że w tej sytuacji, pomimo rozłamu protestantyzmu na nurt ewangelicko-luterański i reformowany, mogło się jednak przebić i utrwalić przekonanie zarówno o przełomowej państwo-, narodo- i społecznotwórczej roli, jak i światowym oddziaływaniu reformacji, należy

faktischen Leistungen der Strömung, sondern in erster Linie auf die langfristige Wirkung der Mythenbildungsprozesse (Heinz Schilling) zurückzuführen, deren Ergebnis teilweise bis heute die Selbstwahrnehmung der Protestanten und die Rezeption der Bewegung durch die Katholiken prägt. In der unter dem Einfluss der französischen Revolution, des napoleonischen Zeitalters und der bürgerlichen Erhebungen des 19. Jahrhunderts erfolgten Umdeutung der Reformation traten deren religiöse Aspekte zugunsten eines Denkens im Sinne des Gewinns politischer und ziviler Freiheiten zurück. Vom Nimbus des entscheidenden Durchbruchs zum zivilisatorischen Fortschritt und zur Emanzipation umgeben, wurde die Bewegung zur Kampfansage gegen die mit der katholischen Kirche assoziierten Ignoranz, Aberglauben, Indoktrination und Knechtung des menschlichen Geistes hochstilisiert.

Die im Dritten Reich vollzogene Instrumentalisierung von Aussagen Luthers – u. a. für die Aktion der Auslöschung des „unwerten Lebens“ und die „endgültige Lösung der Judenfrage“ –, ähnlich wie dessen politische Vereinnahmung in der DDR weckten im Nachhinein ein akutes Bedürfnis danach, scheinbare Selbstverständlichkeiten, Einseitigkeiten und deutsch-nationale Verengungen der Perspektive, die das Bild der Reformation in der Öffentlichkeit immer noch beeinflussen, kritisch zu hinterfragen. Etliche in der „Luther-Dekade“ 2008-2017 unternommene Initiativen, wie die Wanderausstellung „Ertragen können wir sie nicht – Martin Luther und die Juden“ (2015), kritische Editionen (z.B. Gesamtausgabe der Schriften und Briefe Karlstadts), inhaltliche Schwerpunktsetzung durch Themenjahre oder mahnende Stellungnahmen, wie die breit rezipierte Warnung Hartmut Lehmanns vor einer „Heldenverehrung“ Luthers, arbeiten auf dieses Ziel hin. Auf der anderen Seite schlägt mit dem Fortschreiten der Verweltlichung und dem damit einhergehenden Bedeutungsverlust der Religion die Perspektive manchmal in ihr Gegenteil um. So räumen frühere national-politische Inszenierungen Luthers als prophetischer Gottesmann, deutscher Nationalheld, Gründervater des Deut-

suchen nicht nur in faktischen Errungenschaften, sondern auch in der langfristigen Wirkung der Mythenbildungsprozesse (Heinz Schilling), deren Ergebnis teilweise bis heute die Selbstwahrnehmung der Protestanten und die Rezeption der Bewegung durch die Katholiken prägt. In der unter dem Einfluss der französischen Revolution, des napoleonischen Zeitalters und der bürgerlichen Erhebungen des 19. Jahrhunderts erfolgten Umdeutung der Reformation traten deren religiöse Aspekte zugunsten eines Denkens im Sinne des Gewinns politischer und ziviler Freiheiten zurück. Vom Nimbus des entscheidenden Durchbruchs zum zivilisatorischen Fortschritt und zur Emanzipation umgeben, wurde die Bewegung zur Kampfansage gegen die mit der katholischen Kirche assoziierten Ignoranz, Aberglauben, Indoktrination und Knechtung des menschlichen Geistes hochstilisiert.

Reinterpretacja reformacji, jaka nastąpiła pod wpływem Rewolucji Francuskiej, czasów napoleońskich oraz wystąpień mieszczańskich XIX w., zepchnęła na dalszy plan aspekty religijne, koncentrując się na myśleniu w kategoriach uzyskania swobód politycznych i obywatelskich. Znaczenie ruchu reformacyjnego, otoczonego teraz nimbem ostatecznego przełomu ku postępowi cywilizacyjnemu i emancypacji, zostało w konsekwencji wyolbrzymione do postaci generalnego wezwania do walki z – utożsamianymi z kościołem katolickim – ignorancją, przesądami, indoktrynacją oraz zniewoleniem ludzkiego ducha.

Dokonana w okresie III Rzeszy instrumentalizacja niektórych wypowiedzi Lutra, m. in. do celów akcji, mających za zadanie eksterminację tzw. „niegodnego życia” oraz „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej”, podobnie jak późniejsze polityczne zawłaszczenie wittenberskiego reformatora w NRD obudziły palącą potrzebę krytycznej analizy pozornie oczywistych kwestii, stronniczych poglądów i sztucznych zwężeń perspektywy, nadal wpływających na obraz reformacji w przestrzeni publicznej. Niektóre z podjętych w czasie „Dekady Lutra” 2008-2017 inicjatyw, m.in. objazdowa wystawa „Znieść ich nie możemy – Marcin Luter a Żydzi” (2015), krytyczne edycje dzieł (np. wydanie zebrane pism i listów Karlstadta), wyznaczenie priorytetów treściowych poprzez zdefiniowanie lat tematycznych, jak również szeroko komentowana, sformułowana przez Hartmuta Lehmannsa przestroga przed „heroizacją” Lutra, podążają w tym kierunku. Z drugiej strony, wraz z postępującą laicyzacją i towarzyszącą jej stopniową utratą znaczenia przez religię sposób postrzegania reformacji ulega niekiedy odwróceniu. I tak wcześniejsze narodowo-polityczne inscenizacje Lutra, jako obdarzonego darem proroczym kapłana, niemiec-

schen Reiches oder gar Schöpfer der deutschen Nation und erster moderner Mensch einer „up-to-date“ Perspektive Platz. Luther der Fürstenknecht, der Doktrinär, der Chauvinist, der Antisemit, der Sexist, der Bauernfeind, der Minderheitenverfolger usw. sind medienwirksame Facetten des Reformator-Bildes anno 2016. In einer verwirrenden Simultaneität teilen sie den öffentlichen Raum mit einseitig glorifizierenden, „das Credo des Kulturprotestantismus des 19. Jahrhunderts“ repetierenden (Harm Klueting) und sich über die Ergebnisse der neueren Forschung hinwegsetzenden Darstellungen (vgl. z. B. Heike Schmoll, *Am Beginn der Neuzeit*, FAZ, 31.10.2009).

So sehr die klischeebehafteten Präsentationen eine unvoreingenommene Bilanz der Reformation erschweren, sorgen zwei noch aus den 1970er Jahren stammende Narrative, die Kommunalismus- (Peter Blickle) und Konfessionalisierungsthese (Heinz Schilling und Wolfgang Reinhard), für spannende Neuperspektivierungen in der Reformationsdebatte. Nachdem schon u. a. Paul Tillich in der protestantischen Reformation nur eine in einer Reihe von „purification movements“ gesehen hat, wird sie von Schilling, der von deren genereller Überschätzung „in der [...] deutsch-nationalen Sicht in ihrer weltgeschichtlichen Bedeutung“ ausgeht, „nicht [als] Ursprung, sondern Gipfelpunkt eines im späten Mittelalter einsetzenden bis ins frühe 17. Jahrhundert fortwirkenden temps des réformes“ betrachtet. Die kritische Hinterfragung der Wahrnehmung der Reformation als Epochengrenze und insofern der Bruch mit dem Mittelalter wird neulich u. a. durch Volker Leppin (Hrsg. *Die Reformation und ihr Mittelalter*, 2016) weiterverfolgt und auch auf die Debatte um Luthers Modernität übertragen. Gleichwohl vor dem Hintergrund des langsam zum medialen Spektakel verkommenden Jubiläums und der zunehmenden Inkongruenz zwischen der traditionellen, die Reformation idealisierenden Sicht und der differenzierten, wissenschaftlich untermauerten Perspektive schleicht sich mitunter Orientierungslosigkeit ein. Gestärkt wird sie durch das auffällige Unvermögen der evangelischen Kirche, bleibende Leistungen der Bewegung klar in den

kiego bohatera narodowego, ojca Rzeszy Niemieckiej, czy wręcz pierwszego nowoczesnego człowieka, ustępują dziś miejsca perspektywie zgoła odmiennej. Luter, pachołek książąt, doktryner, szowinista, antysemita, seksista, wróg chłopów, prześladowca mniejszości itd., oto silnie medialnie oddziałujące oblicza reformatora anno 2016. W gmatwającej obraz symultaniczności współdziela one przestrzeń z reputującymi „kredo protestantyzmu kulturowego XIX w.” (Harm Klueting), nieuwzględniającymi wyników nowszych badań naukowych, jednostronnie gloryfikującymi przedstawieniami w rodzaju artykułu Heike Schmoll *U progu nowożytności* (FAZ, 31.10.2009).

Jakkolwiek stereotypowe prezentacje nie utrudniałyby przeprowadzenia pozbawionego uprzedzeń bilansu reformacji, dwa wywodzące się z lat 70-tych XX w. paradygmaty badawcze, teza o rozwoju struktur komunalnych (Peter Blickle) i koncepcja konfesjonalizacji (Heinz Schilling i Wolfgang Reinhard), nadal inspirują do tworzenia nowych perspektyw w debacie reformacyjnej. Po tym, jak już Paul Tillich postrzegał reformację protestancką jako jeden z wielu „purification movements“, Schilling wychodzi z założenia o generalnym przeszacowaniu jej „dziejowego znaczenia z perspektywy niemiecko-narodowej”, upatrując w niej „nie [tyle] źródła, ile apogeum rozpoczynającego się w późnym średniowieczu i oddziałującego aż po wczesny wiek XVII temps des réformes”. Krytyczną analizę przyczyn recepcji reformacji, jako granicy epok i w tym sensie zerwanie ze średniowieczem, kontynuuje w ostatnim czasie Volker Leppin (red. *Reformacja i jej średniowiecze*, 2016), rozszerzając jednocześnie oddziaływanie tego dyskursu na debatę o nowoczesności Lutera.

Mimo wymienionych działań, na tle powoli wyrodniejącego do postaci spektaklu medialnego jubileuszu, z drugiej strony wobec rosnącej niespójności między tradycyjną, idealizującą reformację optyką, a bardziej zróżnicowaną perspektywą naukową, wkrada się niekiedy dezorientacja. Wzmacnia ją zauważalna niezdolność kościoła ewangelickiego do jasnego określenia rzeczywistych trwałych zdobyczy ruchu oraz – czę-

Raum zu stellen, und das teilweise darauf rekurrende Einschwenken der Katholiken auf den „alten“ Kurs. So lässt sich die Irritation Wolfgang Thielmanns nachvollziehen, der mitten in der Luther-Dekade (2013) konsterniert eine immer noch herrschende Unklarheit darüber, „was es an der Reformation zu feiern gibt“, konstatierte.

Eben bei dieser fehlenden Evidenz wollen wir nachhaken, indem wir im Horizont des 500. Jubiläums die Frage nach dem Mehrwert und – allgemeiner – dem bleibenden Erbe der protestantischen Reformation aus der Sicht der Gegenwart zur Debatte stellen. Bei der Tagung soll die zu einer Bilanzziehung geradezu herausfordernde These Paul Tillichs, „contemporary theology must consider the fact that the Reformation was not only a religious gain but also a religious loss“ (*Systematic Theology*), Pate stehen. Wir erachten unsere Auslandsperspektive als einen Vorzug, deshalb laden wir die interessierte Fachwelt unterschiedlicher Disziplinen (Theologen, Philologen, Historiker, Politologen, Kunsthistoriker, Architekten, Religions- und Kulturwissenschaftler, Philosophen, Publizisten u. a.) ein, sich im deutsch-polnischen Zwiegespräch über die heute immer noch/gerade erst greifbaren Folgen, Errungenschaften, aber auch negative Implikationen der Reformation auszutauschen. Als Eckpunkte der Diskussion wären folgende Sachverhalte denkbar:

- Containerhaftigkeit des Begriffs der Reformation
- erinnerungskulturelle Aspekte der Reformation
- transnationale Verknüpfungen und Konfessionsmigrationen
- interreligiöse und interkonfessionelle Relevanz der Reformation
- Wert des reformatorischen Paradigmas im nachtheistischen Zeitalter
- regionale Facetten der Reformation
- die protestantische Reformation als eine ästhetisch-künstlerische Herausforderung

ściowo przez tę nieumiejętność zawiniony – powrót katolików na „stary” kurs. Łatwo na tym tle zrozumieć irytację Wolfganga Thielmannsa, w czasie „Dekady Lutra” (2013) z zakłopotaniem konstatającego nadal utrzymujący się brak jasności w kwestii tego, „co [właściwie] w reformacji należy świętować”.

Właśnie ten brak przejrzystości chcemy uczynić punktem wyjścia sympozjum, stawiając w obliczu jubileuszu 500-lecia reformacji protestanckiej – z perspektywy współczesności – pytanie o dorobek lub – ogólniej – trwałą spuściznę ruchu. Obradom towarzyszyć będzie skłaniająca do dokonania takiego bilansu teza Paula Tillicha „contemporary theology must consider the fact that the Reformation was not only a religious gain but also a religious loss“ (*Systematic Theology*). Rozważanie tych kwestii z perspektywy zagranicy uważamy za zaletę, dlatego zapraszamy zainteresowanych badaczy różnych dyscyplin (teologów, filologów, historyków, politologów, architektów, religio- i kulturoznawców, filozofów, publicystów i in.), aby wspólnie w polsko-niemieckim dialogu spróbować ustalić ciągle jeszcze, bądź dopiero teraz odczuwalne konsekwencje i zdobycze, jak również negatywne implikacje reformacji. Jako zagadnienia do dyskusji szczególnie interesujące byłyby dla nas następujące kwestie:

- rozległość i ogólnikowość pojęcia reformacji
- aspekty kultury pamięci w kontekście reformacji
- relacje transnarodowe i migracje wyznaniowe
- interreligijna i wewnątrzkonfesyjna doniosłość reformacji
- wartość paradygmatu reformacyjnego w czasach post-teistycznych
- regionalne oblicza reformacji
- reformacja protestancka jako wyzwanie estetyczno-artystyczne

- Medialisierungen und Literarisierungen der Reformation
- Periodisierungsfragen (z. B. Reformation/ das 16. Jahrhundert als Epochengrenze)
- Reformation in den Säkularisierungs- und Konfessionalisierungsparadigmata
- lutherisch, reformiert, katholisch u. a. – ko-operative oder alternative Lebenswelten
- formy i postaci medializacji / literaryzacji reformacji
- problemy periodyzacyjne (np. reformacja/ wiek XVI jako granica epok)
- reformacja w paradygmacie sekularyzacyjnym i w kontekście tezy o rozwoju struktur komunalnych
- luterński, reformowany, katolicki i in. – kooperatywne czy alternatywne światy doświadczone (*Lebenswelten*)

Die Konferenz wird gemeinsam von dem Institut für Germanistik der **Universität Zielona Góra** und dem Institut für Germanische Philologie der **Adam Mickiewicz Universität Posen** ausgerichtet.

Wissenschaftliches Tagungskomitee:

- Institut für Germanistik der Universität Zielona Góra: Prof. Dr. Cezary Lipiński, Prof. Dr. Paweł Zimniak
- Institut für Germanische Philologie der Adam Mickiewicz Universität Posen: Prof. Dr. Jerzy Kałużny, Prof. Dr. Maria Wojtczak, Prof. Dr. Sławomir Piontek
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften: Prof. Dr. Heinz Schilling
- Polnische Akademie der Wissenschaften: Prof. Dr. Hubert Orłowski

Organisatorisches Tagungskomitee:

- Prof. Dr. Cezary Lipiński
- Prof. Dr. Jerzy Kałużny
- Prof. Dr. Maria Wojtczak
- Dr. Wolfgang Brylla

Sekretär:

Dr. Karolina Rapp

Konferenzsprachen: Deutsch, Polnisch

Tagungsort: Uniwersytet Zielonogórski

Instytut Filologii Germańskiej
al. Wojska Polskiego 71a
65-762 Zielona Góra/ Polen
Tel./Fax +48-68-328 31 45

Konferencję organizują wspólnie: Instytut Filologii Germańskiej **Uniwersytetu Zielonogórskiego** oraz Instytut Filologii Germańskiej **Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu**.

Komitet naukowy konferencji:

- Instytut Filologii Germańskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego: prof. UZ dr hab. Cezary Lipiński, prof. UZ dr hab. Paweł Zimniak
- Instytut Filologii Germańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: prof. UAM dr hab. Jerzy Kałużny, prof. UAM dr hab. Maria Wojtczak, prof. UAM dr hab. Sławomir Piontek
- Berlińsko-Brandenburgische Akademie Nauk: prof. dr. hab. Heinz Schilling
- Polska Akademia Nauk: prof. dr hab. Hubert Orłowski

Komitet organizacyjny:

- prof. UZ dr hab. Cezary Lipiński
- prof. UAM dr hab. Jerzy Kałużny
- prof. UAM dr hab. Maria Wojtczak
- dr Wolfgang Brylla

Sekretarz:

dr Karolina Rapp

Języki konferencji: niemiecki i polski

Miejsce obrad: Uniwersytet Zielonogórski

Instytut Filologii Germańskiej
al. Wojska Polskiego 71a
65-762 Zielona Góra
Tel./Fax +48-68-328 31 45

Die Registrierung erfolgt über das als Anlage beigefügte Anmeldeformular (darin Ihr Beitragsvorschlag als Abstract – maximal 500 Wörter) per E-Mail bis **31. Dezember 2016** unter: reformation.tagung.2017@gmail.com

Eine Benachrichtigung darüber, ob Ihr Beitragsvorschlag angenommen wurde, mit dem Termin und den Bankdaten zur Überweisung der Tagungsgebühr erhalten Sie per E-Mail bis **31. Januar 2017**.

Die Tagungsgebühr (400 PLN [ca. 100 €]) umfasst:

- Verpflegung an allen Konferenztagen (Kaffeepausen, Mittagspausen)
- Druckkosten des geplanten Tagungsbandes

Die Abgabe der finalen Version des Beitrags zur Veröffentlichung erfolgt bis **31. Dezember 2017**.

Prosimy o dokonywanie zgłoszenia za pomocą załączonego formularza (tamże abstrakt propozycji wykładu – maksymalnie 500 słów) na adres e-mailowy: reformation.tagung.2017@gmail.com. Termin zgłoszeń upływa **31 grudnia 2016 r.**

Informację o przyjęciu wykładu do wygłoszenia wraz z informacjami o terminie wpłaty i numerze konta, na które należy uiścić opłatę konferencyjną, otrzymacie Państwo drogą e-mailową do **31 stycznia 2017 r.**

Opłata konferencyjna (400 zł) obejmuje:

- wyżywienie podczas wszystkich dni konferencji (przerwy kawowe, obiady)
- koszty druku tomu pokonferencyjnego

Przesłanie ostatecznej wersji artykułu do publikacji upływa **31 grudnia 2017 r.**